

פרימו לוי
מקצועות של אחרים

מאיטלקית: יונתן פיין

הספריה החדשה
ספרי סימן קריאה /
הוצאת הקיבוץ המאוחד

ספריית הר-הצופים
למדעני המנוח והמורה

הספריה החדשה, 2021 [4]

עורך: מנחם פרי

כתבי פרימו לוי

Primo Levi
L'altrui mestiere

עריכה מאיטלקית: מנחם פרי
עזרת-לעורך: מירי צפיר

על העטיפה: לותאר באומגרטן, "תרבות-טבע" (1971)

מסת"ב 978-965-02-1060-1 ISBN

Questo libro è stato tradotto con un contributo del
Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale.

הספר רואה אור בסיוע מרכז הספר והספריות
ובתמיכת משרד התרבות והספורט - מנהל התרבות

הדפסה:

1 2 3 4 5 6 7

שנה:

2021 2022 2023 2024 2025

©

1985, 1998 e 2018 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino
כל הזכויות בעברית שמורות
להוצאת הקיבוץ המאוחד, 2021

נדפס ברפוס "חדקל" בע"מ, תשפ"א
Printed in Israel, 2021

להתקבצות רחוקה, כפי שעשות הכבשים

והדבורים בחורף, יש יתרונות: אפשר להתגונן טוב יותר מן הקור או מתקיפות. אבל מי שנמצא בשולי הקבוצה, או אפילו מבודד, נהנה מיתרונות אחרים, הוא יכול לפרוש לפי רצונו, והוא רואה טוב יותר את הנוף. הגדול שלי, בסיוע החלטות שקיבלתי, הציב אותי הרחק מן המתקבצים: כיותר-מדי כימאי, וככימאי זמן רב מדי, לא יכולתי לראות בעצמי איש-רוח אותנטי; וכמי שהנוף - הרבנני, הסרגי או המשונה - הסיח את דעתי יותר מדי, לא יכולתי לחוש שאני כימאי בדמ"ח איברי. בקיצור, פסעתי לכדי, בדרך מתפתלת, ריחוקותי פהושם, וגיבשתי לעצמי השכלה תרבותית לא סדודה, רבת-פערים וזמנית. כפיצוי מצאתי הנאה ושעשוע בצפייה בעולם תחת אוהת לא-דגילים, ואפשר לומר שהפכתי את אמצעי התצפית על ראשו: הבטתי בדברים טכניים בעין של איש-רוח, ובעיניי הרוח בעיניים טכניות.

המסות המכונסות כאן (שרובן פורסמו בעיתון לה סטמפה) הן פירותיו של מסע בן למעלה מעשור של דילטנט סקרן. הן מעין "התפרצויות למגרש", חדירות אל מקצועות אחרים, ציד לא-חוקי בשטחים פרטיים, התגנבות יחיד אל מרחביהן האדירים של הזואולוגיה, האסטרונומיה, הבלשנות - מדעים שמעולם לא למדתי באופן שיטתי, וכדיוק מסיבה זו הם מהלכים עלי קסם בל יימחה של אהבות נכזבות, כאלה שלא באו על סיפוקן והן מלהיטות את יצרי המציצן והחטטן שלי. במקומות אחרים העזתי לנקוט עמדה בשאלות אקטואליות, או

לשון הריחות

לאחרונה פרסם לורנצו מונרו בעיתון זה רשימה יפה על ספר שירים של ג'ורג'ו קרפוני, בהוצאת גרצנטי, והטעים היבט מסקרן: החשיבות שמייחס המשורר הזה לריחות, והתדירות שבה הם מופיעים ביצירתו, הן בשירה והן בסיפורת. יש ביניהם ריחות של הטבע, אבל גם ובעיקר ריחות אנושיים: ליתר דיוק, ריחות של נשים: עדינים או עזים, מתוקים או חריפים. אלה שדרים, מפורשים גם אם הם נמסרים בשפה שאנחנו (עדיין) לא יודעים לפענח, והם מעידים עד כמה עיקשת הזיקה שלנו לאדמה ו"ליפה של משפחת הצמחים ושל החיות"¹⁹.

וזה נושא שתמיד ריתק אותי: פעמים רבות היה לי חשד שבשכבות העמוקות של הבחירה שלי בכימיה בגיל צעיר משלו מניעים אחרים מאלה שניסחתי לעצמי, ופעמים רבות גם הצהרתי עליהם: הפכתי לכימאי לא (או לא רק) מתוך צורך להבין את העולם שסביבי; ולא כריאקציה לאמיתות הדוגמטיות והחלולות של הדוקטרינה הפשיסטית; לא בתקווה לתהילה מדעית או לכסף, אלא כדי למצוא או ליצור לעצמי הזדמנות לאמן את האף שלי.

דע לו מי שאינו כימאי שגם היום, למרות האנליזות המתוחכמות בעזרת מכשירים, עדיין עושה האף לבעליו שירותים מצוינים בכימיה מבחינות של פשטות, מהירות והשקעה נמוכה, או בעצם שום השקעה.

¹⁹ מתוך שירו של אוגו פוסקולו, "הקברים" (1807).

נחוץ רק לאמן אותו מפעם לפעם, דבר שאכן קורה. אילו זה היה חלוי בי, הייתי מחייב כימאים מתחילים בקורס ובמבחן בזיהוי בעזרת חוש הריח. את המעבדה הייעודית (שאינה אלא ארכיון: אלפי מבחנות עם תוויות, ובכל אחת גרמים מעטים של החומר לזיהוי - גם זאת השקעה זניחה ביותר!) הייתי פותח לכלל הציבור, צעירים ומבוגרים, המבקשים להכניס לעולמם החרשי ממד נוסף ולקלוט את העולם בהיבט שונה. האם חינוך החושים אינו אף הוא "חינוך גופני"?

כאן עולה השאלה אם כל בני-האדם ניחנו ביכולת הריחה נרכשת זהה, ואם אין מי שלוקה בחוש הריח שלו, בדיוק כשם שיש אנשים הסובלים מעיוורון צבעים אף שהם מתפקדים ללא רכב בכל תחום אחר. אין בידי נתונים, אבל אם לשפוט על-פי התגובות של כולם מול ריח נעים או רוחה, אני סבור שה"תתרנים" שבהם נתקלתי בחיי הם בגדר מיעוט, כמו העיוורים מלידה. אף טוב הוא הרבה יותר תוצאה של אימון מאשר מתת טבע, וחוש הריח שלנו, בדרך-כלל, אינו מנוון אלא מוחנן.

עד כמה התרכות שלנו מזניחה אותו אפשר לראות לפי הדלות הלשונית בכל הנוגע לריחות. יש לנו מבחר שמות תואר מובהקים לצבעים מסוימים, גם אם חלק מהם עדיין מבליעים, לפחות באיטלקית, את הדוגמאות שהגדירו אותם (כגון: ורד, סיגלית); ולעומת זאת אין אפילו מונח עצמאי בודד המתאר ריח. עבור ריחות אנו נאלצים לומר "ריח של דג" או "של חומץ" או "של עובש". אישור לכך שהתרגול נושא פרי אפשר למצוא בחוש הריח המיוחד של שפים ושל יצרני תמרוקים; אבל גם להם אין טרמינולוגיה שאיננה כפופה לבסיסים קונקרטיים.

כמוכן, כמה שלא נתאמן לא נגיע לעולם לביצועים של כלב, שעוצב על-ידי אלפי שנות ברירה טבעית ואנושית, ומתאמן ללא-הרף: כלב-צייד המרחרח שביל באף צמוד לקרקע, ומתקדם כמעט בריצה, מבצע בכל רגע ניתוח מורכב, איכותי וכמותי, של האוויר,

כה שאינו נופל מיכולתו של פרומטוגרף גז חריש; האחרון, בנוסף על כך, יעלה מיליונים רבים, לא יהיה מסוגל לרוץ (הוא עדין, וקשה לנשיאה), ולא יפתח חיבה עמוקה לבעליו.

אבל גם הכלב העירוני ביותר, המנוון ביותר בין חיות-המחמד בסלון, יודע לנוחט בלי שום מאמץ בין אלפי השדרים הריחניים שכלבים אחרים משאירים לזיכרון עתידי בכל פינות הרחוב. כמה שהכלבים האחרים מרחמים עלינו! אני מצטט מהזיכרון את השורות שהמשורר האנגלי ג.ק. צ'סטרטון שם בפי הכלב קודל ברומאן הפונדק המעופף:

"אין להם אפים, / אין להם אפים, / אף כי רק השד יודע / את אי-אפו של האדם" (כך; ונזכיר שמדובר בכלב שמדבר, וגם שר).²⁰ חידג'יניה וחלף כותבת אפרופו פלאש, כלב ספרותי אחר, הרבה יותר יודע: "במקום שאלפיים או שלושת אלפים מלים אינן מספיקות למה שאנחנו רואים [...] אין יותר משתי מלים ואולי עוד חצי למה שאנחנו מריחים. האף האנושי למעשה בלתי-קיים. המשוררים הגדולים בעולם לא הריחו דבר פרט לוורדים מצד אחד ולגללים מצד אחר. לאינספור הניואנסים שבתווך אין זכר. רוב חייו של פלאש התנהלו בעולם הריחות. האהבה היתה בעיקר ריח; צורה וצבע היו ריח; מחיקה וארכיטקטורה, חוק, פוליטיקה ומדע היו ריח. הדת עצמה היתה לדידו ריח".

סביר להניח כי הריח האנושי נמחץ לאורך האבולוציה על-ידי חוש הראייה והשמיעה; בחיים של יחסי אנוש יש להם עדיפות, כי בכחנו להפיק לרצוננו סימנים חזותיים מורכבים (מחוות, הבעות פנים) ושמיעתיים (מלים וכו'), ואילו סימני ריח אנחנו פולטים בלי רצון, או נגד רצוננו.

אבל למרות הכל יודע האף הזנוח שלנו להזהיר אותנו כשמשהו נשרף, מתריע כשנראה לו שהאוכל שאנחנו מקרבים אל פינו עלול להיות רקוב, וכל כימאי יזהה באפו בלי היסוס את קבוצת האמינים

²⁰ They haven't got no noses, / They haven't got no noses /
And goodness only knowses / The Noselessness of Man

הראשוניים, את קבוצת הניטרו (שריחה "כמו של משחת נעליים", אם כי משחות נעליים מבושמות באופן מסורתי בניטרובניזין), את הטבעת שאבותינו כינו בצדק "ארומתית", את הטרופנים, וקבוצות שונות אחרות.

אגב כך מסקרן לבחון מה נחשב ריח נעים ומה נחשב לא-נעים. יש נעימים במובן מוחלט, עבור כולם, ואילו הריח של אמוניה או של גופרית דורחמצנית לא-נעים באופן מוחלט, עבור כולם; באשר לריחות אחרים, השיפוט הוא תרבותי ותלוי בחברה שבה אנו חיים. ריח הגללים שוולף ציינה דוחה את המשורר העירוני, אבל לא את איש הכפר, המורגל בו ותופס אותו כריח של חומר יקר-ערך הקשור בפוריות. ריח הבנזין מאוס על הולך הרגל ואהוב על חובבי רכב פנאטים, שאצלם הוא נקשר בחוויות נהיגה מרגשות. ואנס פקארד מספר שלעתים קרובות דיאודורנטים לגברים מתגלים ככישלון מסחרי: אנשים רבים חשים שהריח שלהם, המטריר אחרים, הוא הפגנת כוח וחלק מהאישיות שלהם, ובאופן לא מודע הם חוששים מהחלפתו.

אבל כל הריחות, נעימים או לא, הם מעוררי זיכרונות יוצאים-מן-הכלל. חובה להזכיר את הארומה של עוגיות המדלן שהחייתה בפרוסט, אחרי שנים, את "הבניין העצום של הזיכרון". כשביקרתי באושוויץ אחרי כמעט ארבעים שנה, עורר בי הצד החזותי התרגשות מכובדת, אך מרוחקת; ואילו "הריח של פולין", תמים, מדיף פחם שמחממים בו את הבתים, היכה בי כמו אלה: הוא עורר בן-רגע יקום שלם של זיכרונות, רדומים, ברוטאליים וקונקרטיים, אשר הקשו עלי לנשום.

באלימות דומה פצעו אותנו גם "שם" הריחות האקראיים של העולם החופשי: זפת חמה, שעוררה זכר סירות בשמש; נשימת היער, המדיפה ניחוח פטריות וטחב, שהגיעה אלינו ברוח מרְכָס הבסקידים; ניחוח הסבון שהיה שובל של "אורחית" שפגשנו בעבודות.

לתרגם ולהיות מתורגם

ספר בראשית מספר שלבני-האדם הראשונים היתה שפה אחת: הדבר הפך אותם לשאפתנים כל-כך ולבעל-יתרשייה כאלה, שהם התחילו לבנות מגדל שראשו בשמיים. אלהים נפגע מחוצפתם העניש אותם בעדינות: לא בברק אלא בבלילת הלשונות, דבר שהפך לבלתי-אפשרי את המשך הפרויקט המנאץ. הפרשה מקבילה לא במקרה לסיפור המופיע קודם בטקסט, זה של החטא הקדמון, שעונשו היה גירוש מגן-עדן. אפשר להגיע למסקנה שהבדלי הלשונות נתפסו כקללה כבר בימים הרחוקים.

והם נשארו קללה, כמו שיודע כל מי שנאלץ לשהות, ולא כל שכן לעבוד, בארץ שאינו דובר את שפתה, או מי שנאלץ לתקוע לראשו שפה זרה בגיל מבוגר, גיל שבו החומר המסתורי שהזיכרון נטבע בו נעשה חסין ועיקש. יתר על כן, עבור רבים מאיתנו, במישור פחות או יותר מודע, מי שדובר שפה אחרת הוא בהגדרה זר, נוכרי, "מחר", שונה ממני, והשונה הוא אויב פוטנציאלי, או לפחות ברברי: כלומר, מבחינה אטימולוגית מברבר, אחד שאינו יודע לדבר, כמעט-לא-אדם. כך נוטה השסע הלשוני להפוך לשסע גזעי ופוליטי, קללה נוספת שלנו.

מכך חייב לנבוע שמתרגמים ומתורגמים צריכים לזכות לכבוד, ולו כמי ששמים להם למטרה להפחית את נזקיה של קללת כבל; אלא שפעמים רבות אין זה כך, שכן קשה לתרגם, ולכן התוצאות של עבודת התרגום לא פעם ירודות. כך נולד מעגל קסמים: המתרגם אינו